

Előszó

Gilberto Freyre (1900–1987)

[...]

Franz Boas testesíti meg a mestert számomra, ő tette rám a legnagyobb hatást mind a mai napig. A Columbia Egyetemen töltött első napjaimban ismertem meg. Azt hiszem, a XIX. századi romantikus orosz diákokat sem foglalkoztathatta intenzívebben Oroszország sorsa, mint engem Brazíliáé abban az időszakban, amikor Boas professzort megismertem. Mintha minden rajtam múlt volna, meg az én nemzedékemhez tartozókon; azon, hogy mi hogyan oldunk még évszázados problémákat. A brazil gondok közül pedig semmi sem nyugtalanított annyira, mint a fajták keveredése. Egy ízben – három hosszú éve voltam már távol Brazíliától, amikor megláttam egy csapat hazai tengerészt, mulattot és indián-néger félvért, amint kitódultak a „São Paulo” vagy a „Minas” nevű hajóról – nem emlékszem már, melyik volt az – a frissen hullott brooklyni hóra. Mintha az embernek csak karikatúrái lettek volna. Eszembe jutott egy amerikai utazó Brazíliáról írott könyvének egyik mondata, amit akkoriban olvastam: „*the fearfully mongrel aspect of most of the population*” (a lakosság zömének ijesztően elkorcsosult külleme). Ide vezet hát a fajták keveredése – gondoltam. Akkor nem volt, aki megmondta volna nekem, mint Roquette-Pinto 1929-ben az árja szemléletűeknek a Brazil Eugenetikai Kongresszuson, hogy azok az emberek, akikre mint Brazília megszemélyesítőire tekintettem, nem egyszerűen mulattok vagy indián-néger keveredésből származó *cafuzók* voltak, hanem nyomorult, *beteg cafuzók* és mulattok.

A Boas professzor irányítása alatt folytatott antropológiai tanulmányaim fedték fel számomra először a négerék és a mulattok valódi értékeit – különválasztva a rasszra jellemző tulajdonságokat azoktól, amelyek a környezet és a kultúra hatására alakultak ki. Megtanultam, hogy alapvető különbséget tegyek fajta és kultúra között, hogy szétválasszam a pusztán genetikai kapcsolat következményeitől a társadalom, a kulturális örökség és a környezet hatásának eredményét. Jelen tanulmány alapeszméje a fajta és a kultúra megkülönböztetésének e kritériumán nyugszik.

Bármilyen távol állnak is tőlem a történelmi materializmus olykor túlzó általánosításai – különösen a szélsőségesek és a fanatikusok munkáiban –, be kell látnom a gazdasági termelés módszerének a társadalom szerkezetére és erkölcsi arculata jellegzetes vonásainak kialakulására gyakorolt, ha nem is mindenben döntő, de igen jelentős befolyását. Ezt a befolyást ugyan erősítik vagy gyengítik más je-

lenségek reakciói, mégis a leghatékonyabb erő a társadalmak arisztokratizálódásában vagy demokratizálódásában, a poligám vagy monogám hajlamok kifejlődésében, a rétegződés vagy a társadalmi mobilitás létrejöttében. Sok olyan jelenséget, amelynek kialakulásában a fajták fejlődésének és elkorcsosulásának kérdéseivel foglalkozó, ma még meglehetősen ingatag és kétes kutatás elsősorban „az egyéb hatásokon felülkerekedő faji örökségnek” vagy terheltségnek tulajdonít döntő szerepet, mindenekelőtt a nemzedékeken keresztül fennálló, s az emberi fejlődés szempontjából előnyös vagy hátrányos gazdasági és társadalmi viszonyokkal kell kapcsolatba hozni. Franz Boas emlékeztet rá, hogy ha elfogadnánk is annak lehetőségét, hogy a „fajnemesedés” megtisztítja a társadalmat a nemkívánatos elemektől, a genetikai kiválasztódás nem szüntetné meg a proletariátus – a nyomorban élő, beteg, rosszul táplált embertömeg – kialakulásáért felelős társadalmi körülményeket; márpedig, ha ezek a körülmények továbbra is fennállnak, akkor ugyanezek a proletárok is újratermelődnének.

Brazíliában a fehérek és a színesek kapcsolatát a XVI. század első felétől kezdve két alapvető körülmény határozta meg: egyfelől a gazdasági termelés rendszere, a nagybirtokos monokultúra, másfelől az, hogy igen kevés volt a fehér nő a hódítók között. A cukor nemcsak azt a demokratikus megélhetési lehetőséget fojtotta meg, amit a brazilfa- és a szörmefeldolgozás jelentett, hanem meddővé tette a polikultúra és az állattenyésztés számára a cukormalmok körül elterülő, hatalmas kiterjedésű földterületeket is. Ezenkívül óriási tömegű rabszolgát igényelt. A demokratikus élet lehetőségét kínáló állattenyésztés az ország belsejében húzódó vadonba, a *sertão*-ba szorult vissza. A mezőgazdasági vidékeken, ahol kizárólagossá vált a monokultúra, félfudális társadalom alakult ki – a patriarchális, poligám, fehér vagy majdnem fehér kisebbség a kőből épült udvarházak magasságából uralkodott nemcsak a szolgaszállásokon tömegével sínylő rabszolgákon, hanem a cukornádültetvények földmunkásain és az udvarházak vályog- és szalmakunyhóiban élő, a szó szoros értelmében vett hűbéreseken is.

A bennszülött lakosság felett katonai és technikai értelemben győzedelmeskedő és a cukorfeldolgozás kemény munkájára Afrikából behurcolt négerrek felett korlátlan hatalommal rendelkező európaiaknak és leszármazottaiknak a genetikai és társadalmi kapcsolatok terén meg kellett alkudniuk az indiánokkal és az afrikaiakkal. A fehér nők hiánya megteremtette a kapcsolatkeresés területeit győzők és legyőzöttek, urak és rabszolgák között. A fehér férfiak és a színes bőrű nők viszonyát, noha az a „feljebbvalók” kapcsolata volt az „alárendeltekkel”, sőt az esetek zömében zabolátlan, szadista uraké passzív rabszolgánőkkel, jótékonyan befolyásolta az a körülmény, hogy nagyon sok gyarmatosítónak nem volt más választása: ilyen viszonyok között és erre az alapra kellett építenie családi életét. A széles körű vérkeveredés itt csökkentette azt a társadalmi szakadékot, ami különben áthidalhatatlan maradt volna az udvarház és a trópusi őserdő, az udvarház és a szolgaszállítás között. A monokultúrás, rabszolgatartó földbirtoknak az arisztokratizálódás irányába kifejtett hatását, ami urak és rabszolgák két végletére osztotta a brazil társadalmat a közjük ékelődött szabadok vékony és jelentéktelen rétegével, a vérkeveredés társadalmi következményei igen nagy mértékben ellensúlyozták. A kezdeti szakaszban a fehér urak házvezetőnőjévé, élettársává, sőt törvényes hitvesévé vált indián és mina néger, majd később a mulatt és kreol, a negyed- és

nyolcadvérű nők igen erősen hatottak Brazília társadalmi demokratizálódásának irányába. A fehér uraktól származó törvényes, sőt törvénytelen mesztic utódok között felosztódott az óriási birtokok nagy része, és ezzel megtört a feudális birtokadományok, a *szezmariák* és az országnyi méretű földbirtokok ereje.

A monokultúras nagybirtokrendszerrel együtt járó súlyos bajok nemzedékeken keresztül aláásták a brazil lakosság életerejét, tehetségét; azét a népességét, amelynek ingatag egészségét, bizonytalan munkaképességét, apátiáját, növekedési zavarait oly gyakran a vérkeveredésnek tulajdonítják. E bajok közül az egyik a friss élelmiszerek hiánya volt, aminek következtében a lakosság zöme a szárított halban és maniokalisztben (később szárított húsban is) aránytalanul dús, egyebekben viszont annál szegényesebb étrendre kényszerült, vagy a gőzhajózást megelőző idők rendkívül rossz szállítási körülményei között importált élelmiszerek akadozó és veszedelmes fogyasztására szorult. A gyenge táplálkozás jelentősége, amire Armitage, McCollum és Simmonds, legutóbb pedig Escudero mutatott rá, valamint a krónikus éhségé, ami nem is annyira a táplálék mennyiségének elégtelenségéből, mint inkább rossz minőségéből fakadt, egészen új megvilágításba helyezi a megkülönböztetés nélküli „faji degeneráció” vagy „alacsonyabbrendűség” kérdését, és hála Istennek, jobb kilátásokkal kecsegtet a megoldást illetően. A rossztápláltság következményei közül kiemelkedik a testmagasság és testsúly csökkenése, a mellkas kerületének csökkenése, csontváz-deformációk, a fogak mészhiánya; az idő előtti öregedést előidéző pajzs-, ivar- és agyalapi mirigy működési elégtelensége, általában gyenge termékenység, apátia, gyakran meddőség. Pontosan a természetlen élet és a gyenge testalkat jellemzői, amelyeket a faji szemlélet hívei általában az „alsóbbrendű fajok elátkozott vérének” tulajdonítanak. Egyéb, a patriarchális és rabszolgatartó gyarmatosítással kifejlődött társadalmi hatásokról sem szabad megfeledkezni, mint például az oly sok „beteg mulattért” felelős szifiliszről, amelyről Roquette-Pinto beszél, és aminek Ruediger Bilden igen nagy jelentőséget tulajdonít a brazil fejlődés tanulmányozása szempontjából.

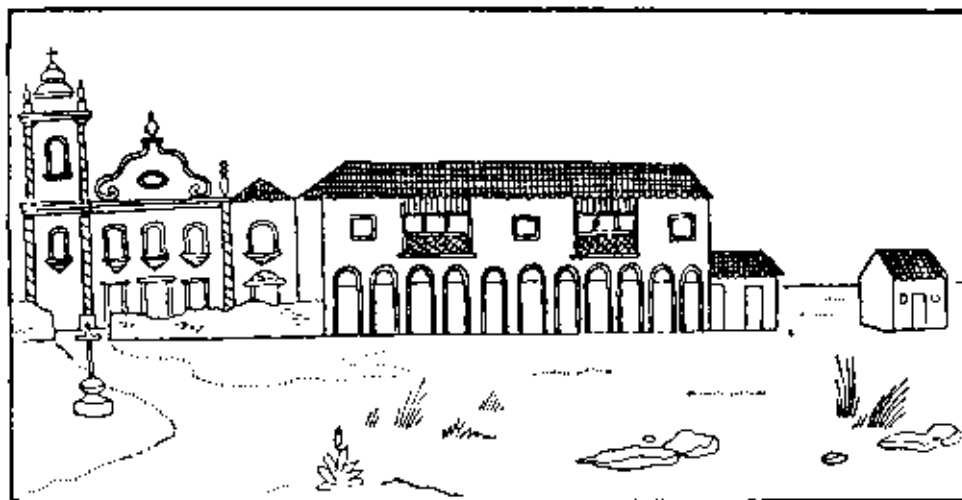
Brazília patriarchális fejlődése, erényeivel és hibáival együtt, gazdasági és társadalmi szerkezete, ami olykor nemcsak a katolikus erkölccsel került szembe, de a kalandor portugálok üzleti és kalmár szellemével is, elsősorban nem „faji” vagy „vállási”, hanem gazdasági megközelítésben válik érthetővé, a gyarmatosító egységnek, a családnak a kultúra és a szervezés terén szerzett tapasztalataiból kiindulva.

[...]

Brazíliának az udvarházban megtestesült, patriarchális rendszerű portugál gyarmatosítása rugalmas alkalmazkodás volt a két tendenciához. Bár az jutott benne kifejezésre, hogy a fejlettebb fokon álló fajta rátelepedett az elmaradottabbra, átültetve a trópusi környezetbe az európai formákat (amelyeket ugyan már módosítottak a gyarmatosító ázsiai és afrikai tapasztalatai), megnyilatkozott benne az új életkörülményekhez való alkalmazkodás is. A cukormalmokhoz tartozó udvarházak, amelyeket a gyarmatosítók még a XVI. században kezdtek építeni – vályogból vagy kőből és habarcsból emelt vastag falaikkal, szalma- vagy cseréptetővel, aminek meredek lejtése és a ház homlokzata és oldalai mentén végigfutó tornác a lehető legjobban védte a lakókat az erős napsütéstől és a trópusi esőktől – egyáltalán nem a portugál házak hasonmásai voltak, hanem valami új fejeződött ki bennük; megfeleltek a mi földrajzi körülményeinknek és a portugál imperializmus egy

meglepő, váratlan szakaszának: a mezőgazdasági tevékenységnek és a megállapodott életformának a trópusokon; a vidéki, rabszolgatartó patriarchális rendszernek. Ettől a pillanattól kezdve a portugálok, noha élt bennük a hazai nosztalgia, amit Capistrano de Abreu „tengerentúliségnek” nevezett, luzitán-brazilokká váltak; új gazdasági és társadalmi rend megalapítóivá; újfajta lakóhely megteremtőivé. Elég, ha egy XVI. századi brazil udvarház alaprajzát összehasonlítjuk egy XV. századi anyaországi kúriáéval, hogy érezzük az óriási különbséget az anyaországi és a braziliai portugálok között. A brazilt mindössze egy évszázadnyi trópusi patriarchális élet és mezőgazdasági tevékenység választja el az anyaországiaktól, és szinte már egy másik emberfajta, amely másféle házban fejeződik ki. Ahogy Spengler eléggé misztikusan megfogalmazza – ő társadalomtörténeti szempontból nagyra értékeli a lakóhely típusát –, a vérnek az évszázadokon át azonos vonásokat átörökítő erejéhez hozzá kell számítani azt a „kozmosz, titokzatos energiát is, ami azonos ritmusba fonja azokat, akik szorosan együtt élnek egymással”. A brazil fejlődés folyamán ez az erő a patriarchális és vallási egybeolvadás magját alkotó udvarházakból, a nemzetté szerveződés támaszpontjaiból sugárzott szét.

A szolgaszállással kiegészített udvarház egy egész gazdasági, társadalmi, politikai rendszert jelenített meg: a termelést (monokultúrás nagybirtok), a munkát (rabszolgaság), a szállítást (ökrös fogat, gyaloghintó, függőágy, ló), a vallást (a családi katolicizmust, a *pater familias*nak alárendelt káplánnal, halottkultusszal stb.), a családon belüli szexuális életet (poligám patriarchátus), a testi és házi higiénit (a banánliget, fürdés a folyóban, dézsában, ülőfürdő, lábmosás); erőd volt, bank, temető, vendégfogadó, iskola, öregeket és özvegyeket felkaroló, az árváknak hajlékot nyújtó jótékonyági intézmény. A pernambucói Noruega cukormalom udvarháza a termekkel, szobákkal, folyosókkal, a két zárdai konyhával, éléskamrával, kápolnával, toldaléképületekkel őszintén és tökéletesen fejezi ki a gyarmati idők e mindent felölelő patriarchátusát. A XVIII. század megállapodott, békés patriarchális rendszerét; már

Cukormalom udvarháza és kápolnája

hiányzik belőle a XVI. század első udvarházainak erődjellege. „A birtokokon úgy éltek, mint a csatamezőn – írja Teodoro Sampaio a gyarmatosítás első századára utalva. – A gazdagok házaikat és kúriáikat a pogányok módjára kétszeres, erős cölöpsorral védték, amit famulusaik, csatlósaik és indián rabszolgáik őriztek, akik a szomszédoknak is segítséget nyújtottak, ha a vadak váratlanul rájuk törtek”.

A XVII. és XVIII. századi cukormalom azonban olyan volt, mint a portugál kolostor – a vendégfogadó és jótékonyági intézmény feladatait is betöltő, nagy vidéki porta. A XVII. század elején épült udvarházak bizalmatlan zárkózottsága – mintha gólyalábakon kapaszkodott volna fel rájuk az árnyékvető tornác – nyomtalanul eltűnt a század végére, és már semmi sem volt föllelhető belőle a XVIII. században és a XIX. század első felében épült, minden katonai szellemtől mentes, hangsúlyozottan békés polgári hajlékokban, amelyek keresetlen, áradó vendégszeretettel fogadtak minden arra vetődő idegent. Nicolau Dreys még Rio Grande birtokain is találkozott a XIX. század elején a középkori kolostorok ama szokásával, hogy az étkezések idején megkondították a haragot, „tudtul adván a vidéken vándorló utazónak vagy a környékbeli rászorulóknak, hogy a ház ura szívesen látja őket asztalánál; és valóban akárki leülhet e vendégszerető asztalokhoz. A ház ura soha senkit nem utasít vissza, még azt sem kérdi meg, hogy kicsoda...”.

Nem hiszem, hogy José Mariano Filhónak igaza van, mikor azt állítja, hogy patriarchális építészetünk egyszerűen lemásolta az egyházi modellt, amit itt a jezsuiták – a cukormalmok urainak kérlelhetetlen ellenségei – fejlesztettek ki. Az udvarházak építészete inkább valami franciskánus szelídséget és egyszerűséget vett át az egyházi építészetből. Ez abban leli magyarázatát, hogy a cukormalom urának udvarháza és Szent Ferenc szerzeteseinek igazi kolostorai ugyanazokat a feladatokat látták el. A jezsuita és a templomi építész, ebben teljesen egyetértek José Mariano Filhóval, a brazil koloniális építkezésnek kétségkívül legemelkedettebb és legpallérozottabb kifejeződése volt. Határozottan befolyásolta az udvarházak építészét. Ez azonban a saját ritmusát, patriarchális szellemét követte, és minthogy nagyobb szüksége volt rá, hogy alkalmazkodjék a környezethez, mint a pusztán egyházi építészetnek, egyénivé vált, és olyan jelentőségre tett szert, hogy végül már a kolostor- és templomépítészetre is rányomta a bélyegét. Megtörte jezsuita érdeségét, spanyolos, égbe törő vonalait, és a dolyfös templomot a cukormalmok kápolnáivá: alacsonnyá, egyszerűvé és alázatossá szelídítette. A családi otthon kiegészítőjévé tette. Az udvarház átvett bizonyos értékeket és technikai megoldásokat a templomok és kolostorok építészetéből, ugyanakkor ez is magáévá tette az udvarházak bizonyos sajátosságait, mint például a tornácot. Nincs különösebb látvány, mint azok a templomok Brazília belső vidékein, amelyeknek a bejárata előtt vagy köröskörül az egész épület mentén tornác fut végig, mint akármelyik lakóháznál. Ismerek jó párat – Pernambucóban, Paraíában, São Paulóban. Nagyon jellegzetes a serinhaémi São Roque-templom, vagy talán még inkább a sergipei Caieiras cukormalom kápolnája, merőben családias megjelenésével, São Paulóban pedig a még a gyarmati időkből származó kis São Miguel-templom.

Brazíliában az udvarház legyőzte az egyházat abban a kezdettől kinyilvánított törekvésében, hogy az újonnan felfedezett föld ura legyen. Miután felülkerekedtek a jezsuitákon, a cukormalmok urai szinte kizárólagos hatalomra tettek szert a gyarmaton. Ők lettek Brazília valódi urai. Az alkirályok és a püspökök fölé emelkedtek.

A hatalom a vidéki urak kezében összpontosult. Övék volt a föld, az emberek, az asszonyok. Házaikban ez a korlátlan feudális hatalom testesült meg. „Csúnya és erős” házaik voltak. Vastag falakkal. Bálnazsírral erősített, mélyre ásott alapokon nyugodtak. Az északi országrész hagyománya megőrizte egy cukormalom urának emlékét, aki olyan mohón áhította a múlhatatlanságot, hogy két rabszolgáját megölette és a ház alapjaiba temettette. A négerek veritéke és olykor vére a bálnazsírnál erősebben kötötte egymáshoz az erődítménynek is beillő udvarházak alapjának köveit.

A sors iróniája folytán azonban, s gyakran emberi erő híján, a forma és anyag e gőgös és kegyetlen szilárdsága hiábavalónak bizonyult: a hatalmas házakat, amelyeket századokra szántak, már a harmadik, negyedik nemzedék életében kikezdté az enyészet, mert elhanyagolták és nem tartották őket rendben. A dédunokák, sőt az unokák sem voltak már képesek rá, hogy megőrizték őseik örökségét. Pernambucóban még állnak a Mercês bárók emeletes udvarházának romjai; még a lóistállónak is olyan az alapozása, mint egy erődnek. De mindez a dicsőség romhalmazzá vált. Végül is a templomok túléltek az udvarházakat. Maçanganában, Nabuco gyermekkorának színhelyén a cukormalomhoz tartozó udvarház eltűnt, és összeomlott a szolgáltság is; csak São Mateus régi kis kápolnája áll még szentjeivel és katakombáival.

[...]

A patriarchális hierarchiában a szentek alatt és az élők felett helyezkedtek el a halottak, éberen vigyázva és irányítva a fiak, unokák és dédunokák életét. Képmásukat sok udvarházban a szentélyben tartották a szentképek között, ezekkel osztották a fogadalmi örökmécs lángjának fényén és az ájtatosság virágain. Az is szokás volt, hogy megőrizték az úrnők hajfonatát és az anygalként eltávozott gyerekek tincseit. Ez a családi halottkultusz a régi görögökére és rómaiakéra emlékeztet.

A patriarchális udvarház azonban nemcsak erőd, kápolna, iskola, műhely, jótékonyági intézmény, hárem, fiatal lányok zárdája és vendégfogadó volt. Még egy fontos szerepet töltött be a brazil gazdasági életben: a bankét. Vastag falai között, a téglák vagy a mozaik alatt a földbe ásva pénzt, ékszert, aranyat, értékeket őriztek. Az ékszereket olykor a kápolnában tartották, a szenteket ékesítették velük. Ezért volt a sok, a bahiai asszonyok módjára csecsebecsékkel, függőkkel, szívekkel, lovacskákkal, kutyusokkal és aranyláncokkal teleaggatott Szűz Mária-szobor. Az idő tájt a tolvajok még ájtatosak voltak, és ritkán vetemedtek rá, hogy belépjenek a kápolnába és kifosszák a szenteket. Igaz, hogy az egyik elvitte egyszer a fekete bőrű Szent Benedek glóriáját és a többi ékszereit, azzal a maga korában megfontolásra érdemes ürüggyel, hogy „négernek nem jár luxus”. Való igaz, hogy a gyarmati időkben a négereknek megtiltották „fényűző ékességek” viseletét.

A birtokos nagyurak a kalóztól, túlkapásuktól, a vagyonközösséghez szokott indiánok és afrikaiak hajlamaitól tartva, határtalan tulajdonosi ösztönüktől vezérelve az ékszereket és az aranyat ugyanúgy eltemették a házon belül, mint kedves halottaikat. Ez volt a két fő oka annak, hogy az udvarházakban állandó lett a kísértetjárás: a hintaszékek maguktól ringani kezdtek egy meglazult kőkockán, amit reggelre kelve senki sem talált meg; a tányérok és a poharak éjszaka összekoccantak a pohárszékben; a cukormalom urának lelke megjelent a rokonoknak, sőt idegeneknek is, néhány Miatyánkot és Üdvözlégyet kérve panaszosan nyögött, és elárulta a korsóban eldugott pénz rejtekhelyét. Olykor a mások pénzéét, amit az

uraság jogtalanul tulajdonított el. Komák, özvegyek, árvák, sőt rabszolgák pénzét, amit megőrzésre adtak át neki. Sokan jutottak közülük koldusbotra javaik őrzőjének csalárdsága vagy hirtelen halála miatt. Voltak olyan gátlástalan urak, akik elvállalták az értékek megőrzését, és aztán úgy tettek, mintha sohasem hallottak volna a dologról és értetlenül kérdezték: „Elment az eszed? Még hogy nekem adtál át valamit megőrzésre?” Sok elásott pénz tűnt el titokzatos módon. Joaquim Nabuco, akit a keresztanyja nevelt fel a maçanganai udvarházban, sohasem tudta meg, mi lett a sorsa annak az aranykészletnek, amit a kedves hölgy rakosgatott össze a számára, és valószínűleg egy falmélyedésben rejtett el. Már londoni követ volt, amikor egy öreg pap beszélt neki a kincsről, amit Ana Rosa asszony szeretett keresztfia számára összegyűjtött. De soha, egyetlen fontnyi nem került elő belőle. Jó néhány bahiai, olindai, pernambucói udvarházban találtak a bontás vagy ásatások során pénzzel teli korsókat. Bahiában a Pires d’Ávila vagy Pires de Carvalho család régi fészkeben egy falzugban „vagyontrócheo” bukkantak. Más udvarházakban csak rabszolgák csontjai kerültek elő a földből, akikkel uraik végeztek, és a házon belül temették el őket, a hatóságok tudta nélkül. Mondják, hogy Suaçuna vikomt Pombal nevű udvarházának kertjében nem is egy rabszolga van eltemetve, akiket patriarchális „igazságszolgáltatásának” parancsára végeztek ki. Nem kell csodálkoznunk rajta. Az udvarházak urai attól sem riadtak vissza, hogy saját fiaikat meggyilkoltassák. Ezek közül a patriarchák közül való Pedro Vieira, aki már nagyapa volt, amikor rájött, hogy egyik fia viszonyt folytat a kedvenc rabszolganőjével, és ezért megölette a bátyjával.

„Istennek úgy tetszett, hogy meggyilkoltassam a fiamat” – írta a szörnyű parancs végrehajtása után a canaveirai káplánnak.

A szerzetesek is vállaltak bankárszerepet a gyarmati időkben. Sok pénzt bíztak rájuk, hogy őrizzék erődítményhez hasonlóan erős és hozzáférhetetlen kolostorokban. Ebből ered a Brazíliában oly gyakori legenda, hogy a kolostorok alagsorában még sok az elásott pénz. De azért elsősorban az udvarházak töltötték be a bank szerepét a gyarmati gazdaság életében; nem véletlen, hogy szinte mindig cukormalmok urainak bűnhődő lelke jelenik meg, Miatyánkokért és Üdvözlegetekért könyörögni.

Az udvarházak kísértetjárása ugyanazokban a látomásokban és zajokban nyilvánul meg Brazília-szerre. Röviddel a dinamittal oktalanul felrobbantott Megaípe udvarház eltűnése előtt alkalmam nyílt rá, hogy a XVII. századi kúriához fűződő kísértethistóriákat összegyűjtsem. Az ebédlőben összekoccantak az edények; a szalonból vidám nevetés és tánclépések zaja hallatszott; kardok csörrentek meg, selymek suhogtak; az egész házban hirtelen fények gyulladtak ki, majd kialudtak; zsugorodónövekvő kísértetek suhantak ide-oda; nyögés, láncok vonszolása, gyereksírás hallatszott. Rio de Janeiróban és São Paulóban hallottam, hogy hasonló kísértetek népesítik be a Paraíba völgyében épült udvarházak maradványait is, Recifében pedig a néhai Bento José da Costa udvarházának kápolnájáról állította az egyik helybéli, hogy onnét minden istenáldott éjszaka, pontosan éjfélkor a Miasszonyunk módjára számárháton ülve egy talpig fehérbe öltözött, szépséges fiatal nő távozik. Talán az öreg Bentónak az apai zsarnokság elől menekülő leánya; akit hosszú ideig nem akart feleségül adni Domingos José Martinshoz. A kísértetek ugyanis az udvarházak életének örömeit, szenvedéseit, legjellegzetesebb mozzanatait szokták megjeleníteni.

A bandeiranték – többségükben fehér és indián keveredésből származó meszticek – kalandor nomádságával szemben az udvarházak urai a sajátosabban portugál irányzatot képviselték a brazil fejlődésben, azaz a kitartó munkán alapuló patriarchális stabilitást. A cukorra (cukormalomra) és a négerekre (szolgaszállásra) támaszkodó stabilitást. Nem mintha a brazil fejlődés etnikai magyarázatát sugallnám a gazdasági mellett. Csupán a tények vagy inkább tendenciák tisztán materialista, marxista értelmezéséhez szeretném a lélektanit – vagy a pszichofiziológiát – is hoztatni. Egyrészt Cannon, másrészt Keith kutatásai arra engednek következtetni, hogy a társadalmakra és az egyénekre a gazdasági nyomástól függetlenül az éhség, szomjúság, nemiség érzésein kívül, a jövő tudományossága által feltehetően befolyásolható pszichofiziológiai erők – fájdalom, félelem, düh – is hatnak, amelyek igen erős reakciókat váltanak ki. Ily módon az iszlám világalomra törő lendületét, lenyűgöző alkotásait, az érzelmi örömök mitikus felfokozását nemcsak gazdasági indítékok hozták létre, hanem az észak-afrikai népek közt sajátos módon kifejlődött pszichológiai erők is. Ugyanígy a bandeirák mozgalmában a félelem és a düh általánosan elharapózott érzésének a visszahatása felfokozott harciasságban nyilvánult meg. A többé-kevésbé tisztavérű portugálok, akikből inkább a négerekre mint az indiánokra támaszkodó cukormalom tulajdonosai lettek, megállapodottságra irányuló hajlamukkal talán egy bizonyos lélektani típust is képviseltek az indiánok és az indián-portugál meszticek nyughatatlanságával és mozgékonyásával szemben. Ugyanakkor azt a körülményt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Pernambucóban és a Bahiai-öböl mentén a talaj igen kedvező adottságokkal rendelkezett az intenzív cukornádkultúrához és így az agrárpatriarchális stabilitáshoz.

Tény, hogy a cukormalmok urai körül alakult ki a civilizáció legszilárdabb fajtája Hispán-Amerikában; ezt a típusú civilizációt testesíti meg az udvarházak vaskos, terpeszkedő építkezése. Hatalmas konyhák, tágas ebédlők, szobák sora a gyerekeknek meg a vendégeknek; kápolna; a megházasodott utódok elhelyezésére szolgáló toldaléképületek; a ház legbelső részén kialakított hálókamrák a csaknem zárdai visszavonultságban tartott hajadon lányok számára; szülőszoba; tornác; szolgaszállás. Az udvarház – spengleri értelemben vett – stílusát talán máshonnet kölcsönözték, de építkezésében őszinte és eredeti volt. Töről metszetten brazil. Hangelata volt. Hűen kifejeződtek benne a szükségletek és érdekek, meg a patriarchális élet lomha ritmusa, amit a cukor jövedelmezősége és a néger eredményes munkája tett lehetővé.

Az udvarházaknak ez a keresetlensége, fényűzéstől mentes terjedelmessége sokakat megragadott a gyarmati Brazíliába látogató külföldiek közül is, Dampier-től Maria Grahamig. Maria Grahamet elbűvölték a Recife környéki lakóházak és a Rio de Janeiró-i cukormalmok udvarházai; csak azt nehezményezte, hogy túl sok madárkalitka lóg mindenfelé papagájokkal és más madarakkal. De ez a rengeteg kalitkába zárt papagáj, amit ma helyi színfoltnak neveznének, színesebbé tette a családi életet; meg aztán a papagájok olyan jól neveltek voltak, teszi hozzá Mrs. Graham, hogy csak ritkán vágtak egymás szavába. Arra, hogy az állatok hogyan illeszkedtek bele a patriarchális életbe, d'Assier egy még szemléletesebb példát figyelt meg: a majmok ugyanolyan módon vették az áldást a néger gyerekektől, ahogyan azok az öreg négerektől, ezek meg fehér gazdáiktól. Az udvarházak hierarchiája a papagájokra és a majmokra is kiterjedt.

Noha az udvarház elsősorban a cukornád-feldolgozó malmokhoz, az északi patriarchális életformához kapcsolódik, nem szabad kizárólag a cukor megnyilvánulásának tekinteni, mert általában a monokultúrás rabszolgatartó földbirtok hozta létre: délen a kávé, ami ott ugyanolyan jellegzetesen brazil volt, mint északon a cukor. Ha az ember Rio de Janeiro és São Paulo régi kávéültetvényes vidékein utazik, érzi, hogy a hajdani erdőirtásoktól és nagybirtokos műveléstől még ma is vérző föld romba dőlt udvarházai ugyanannak a gazdasági lendületnek a kifejezői, amely Pernambucóban életre hívta a Megaípe, az Anjos, a Torre, a Noruega, a Monjope, a Morenos udvarházakat, és tönkretette az úgynevezett bozótvidék jelentős részét. Igaz, hogy megfigyelhetők bizonyos eltérések, részint az éghajlati különbségekből, részint eltérő lélektani tényezőkből eredően, meg annak következtében, hogy – legalábbis São Paulóban – a XVIII. század végén a monokultúrás nagybirtok felülkerekedett a kiscgazdaságokon. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy „az északi országrészben élők a magasabb fekvésű helyeket, a hegyek lankáit keresték lakóhelyük felépítésére, a paulisták meg általában a lapályt kedvelték és a talaj horpadásaiba építkeztek...” A paulisták házai „mindig lejtős terepen épültek, erősen ferde síkon, a déli széltől védetten, oly módon, hogy az épület a mélyebben fekvő részen kétszintes volt, így erről az oldalról emeletes ház benyomását keltette”. A déli udvarházak zárkózottabb, tartózkodóbb hangulatot árasztanak, mint az északiak, de a „terasz, ahonnan a földesúr magához ölelte tekintetével a vidéki élet eleven egészét”, ugyanaz, mint északon; ugyanaz a vendégszerető, patriarchális, kedves terasz. Az ebédlő és a konyha itt is ugyanolyan tágas, a kolostorokéra emlékeztet. A part mentén feltűnő vidéki kúriák, ha az ember a minden lakott helyen – Ubatubában, São Sebastiãoóban, Angra dos Reisben – kikötő kis gőzhajón teszi meg az utat Santostól Rióig, a Rio Formosó-i patriarchális udvarházakat idézik. És néha, éppúgy mint északon, itt is látni verandás templomokat, amelyek oly hívogatóak, szelídek, oly igazán brazilok.

Az udvarház társadalomtörténete szinte valamennyi brazil magánéletének a története is: otthoni és házas életének krónikája a rabszolgatartó, poligám patriarchális rendszerben; gyermekkorának története; a családi vallássá zsugorodott és a szolgazállás hitvilága által befolyásolt kereszténységnek a fejlődése. Egy nép intim történetének a tanulmányozásában van valami prousti magába tekintés; a Goncourt-ok „*ce roman vrai*”-nak, igaz regénynek nevezték. Lúcio Costa építésznek Sabará, São João del-Rei, Ouro Preto, Mariana öreg házai és Minas hajdani udvarházai előtt állva az az érzése támadt: „Mintha az ember találkozna valammivel... És olyan dolgokra emlékezne, amiket sohasem tudott, de valahol mindig benne voltak; tudom is én – Proust ezt biztos jobban megmagyarázta”.

Mind a mai napig az udvarházakban fejeződött ki legjobban a brazil jelleg, nemzeti folytonosságunk. Intim történetének során ezért elhanyagolunk minden „nagy” eseményt, amit a politikai és katonai történetírás számon tart; kirekesztjük a mindennapi élet kedvéért, mert talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy a hétköznapi élet nyilatkozik meg igazán egy nép valódi lényéről. Őseink magánéletét tanulmányozva lassacskán úgy érezzük, hogy önmagunkat szemléljük: ez is egy módja annak, hogy az „eltűnt idő” nyomába eredjünk. Hogy önmagunkra ismerjünk másokban – azokban, akik előttünk éltek, akiknek az életében a miénk egyszer már megtörtént. Elevenünkbe vág ez a múltba merülés, és ez a múlt minden egyes ember-

nek az életével módosul; az érzékenység kalandja is ez, nemcsak az archívumok ki-
merítő tanulmányozása.

Persze csak akkor, ha valóban sikerül a múlt legbizalmasabb rétegeibe hatolni és otthonias keresetlenségében tetten érni valódi törekvéseit, legőszintébb megnyilvánulásait. Nem könnyű ez olyan országban, mint Brazília, ahol a személyes és családi titkokat felszívta a gyóntató, kiapasztva az emberekből, de főleg az asszonyokban a másoknak való kitárulkozás vágyát, ami a protestáns országokban a naplók, vallomások, levelek, emlékiratok, önéletírások, önéletrajzi regények sorával örvendeztetni meg a történelem intim oldalának kutatóját. Nem hiszem, hogy akadna Brazíliában egyetlen, asszony kezével írt napló. Nagyanyáink, sokan bárónő és vikontesz létükre, írástudatlanok voltak, beérték azzal, hogy titkaikat megosztották a gyóntatóatyával meg kedvenc néger szolgálójukkal; szinte minden felesgnivalójuk szétfoszlott a fekete házalóasszonyokkal esős délutánokon vagy a tikkasztóan meleg, egykedvű déli órákban folytatott beszélgetésekben. Hasztalanul keresnénk nálunk olyasféle naplót, amibe az úrhölgy számtalan *gossip*ot, pletykát jegyzett fel, amelyet az angol nők meg a gyarmatosító idők észak-amerikai asszonyai írtak.

Kárpótlásul nálunk az inkvizíció mindent látó, firtató tekintete meredt a gyarmati kor magánéletére, behatolt a hálófülkékbe, ahol a házasságtörések és a kározosat ölelések alatt nyikorogtak a többnyire bőrből készült ágyak; a szentek kápolnáiba és szentélyeibe; a fehérek és a rabszolgák viszonyának titkaiba. A Szent Inkvizíció Brazília vidékein tett vizitációja alatt összegyűjtött vallomások és vádiratok értékes anyagot szolgáltatnak a XVI. és XVII. századi Brazília szexuális és családi életének tanulmányozásához. Megtudjuk belőlük, hogy a lányok 12–14 éves korukban mentek férjhez; hogy a telepések legkedvesebb időtöltése a triktrak játék volt; hogy jelmezes pompával rendezték meg a körmeneteket – a férfiak Krisztus és a Passió alakjainak ruháit öltötték magukra, a hívők pedig dobozokban édességet vittek magukkal, és enni adtak a vezeklőknek. Bepillantást engednek az újkeresztények és a szektások eretnekségeibe, a boszorkányságokba és a pajkos templomi ünnepélyekbe – amelyek során a vidám tömeg feltelepedett az oltárra, énekeltek és gitározta; az otthoni élet és a keresztény családi erkölcs kilengéseibe – házasemberek új házasságot kötöttek mulatt nőekkel, mások a természet törvényei ellen vétettek helybeli vagy guineai fiúkkal, megint mások asszonyokkal követték el azt a szemérmertlenséget, amit a modern tudományos nyelv ugyanúgy *fellatio* néven tart számon, mint a klasszikus könyvek, és amit vádiratokban kerteles nélkül a nevének neveztek, a trágárok a „Szűzanya szemérmére” esküdöztek, anyósok vők megmérgezését forralták, újkeresztények közönségesen az asszonyok alá fektették a feszületet, vagy vizeldékbe tették, uraságok a cukormalom kemencéjébe vetettek terhes rabszolgánokat, ahol a magzat is elevenen megégett a lányok között.

[Részlet Gilberto Freyre: *Udvarház és szolgaszállás – a brazil család a patriarchális gazdasági rendszerben* című művének előszavából. Budapest: Gondolat, 1985. 11–27. old. Fordította: S. Tóth Eszter. A fordítást az eredetivel egybevetette: Benyhe János.]